

УДК 904: 911.37:72–035.3 (477.83)“13/14”

ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ПЛОЩАДКИ БУСЬКОГО ГОРОДИЩА В 2009 р.

П. М. Довгань

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, e-mail: pdovgan@ukr.net

Подано результати дослідницьких робіт у південній частині центральної площадки городища літописного Бужська. Охарактеризовано виявлені об'єкти – залишки оборонного валу середини X ст. та майже повністю збережену дерев'яну споруду кінця XIV–початку XV ст. (підвал), а також рідкісний рухомий матеріал.

Ключові слова: літописний Бужськ, городище, культурний шар, вал, дерев'яна споруда, меч, амулет, пізньосередньовічний посуд.

У 2009 р. археологічні дослідження проводились у центральній частині городища літописного Бужська, на подвір'ї колишнього маслозаводу (в цьому приміщенні зараз житловий будинок і магазин) [2]. Це південна частина центральної площадки давнього міста. Тим самим тут продовжено наукові пошуки, що проводились на цій площадці в 2004 р. [1. С. 144–145], в північно-західній її частині (рис. 1).

Розкоп I площею 100 м² (рис. 2; 3; 4) закладено за шість метрів на північ від краю оборонного рову, перпендикулярно до нього. Північно-східний кут розкопу був на відстані 17,85 м на південь від південно-східного кута колишнього маслозаводу. Орієнтація розкопу – південь–північ, нумерація квадратів починалася з південної сторони (див. рис. 3; 4).

Культурний шар у розкопі залягав до глибини 1–1,2 м. До глибини 0,8–1 м від рівня сучасної поверхні по всій площі розкопу він виявився перевідкладеним (зруйнованим). Це – наслідок земляних робіт на подвір'ї колишнього маслозаводу, де власне і проводилися розкопки. Так, за стратиграфічним профілем східної стінки розкопу можна побачити, що верхні нашарування представлені світло-сірими гумусованими суглинками з певною кількістю сучасного будівельного сміття. Їх товщина різна: від 8–15 см у квадратах А3–А5 до 40–45 см – у квадратах А1–А2 (рис. 5). Нижче цього нашарування, у квадратах А3–А7 залягав шар фактично материкової глини з незначною часткою світло-сірих гумусованих суглинків. Його товщина сягала від 15 см у квадраті А3 до 50–55 см – у квадраті А5 (див. рис. 5). Під цим прошарком, у тих же квадратах, прослідковано сірі гумусовані суглинки товщиною 10–20 см (див. рис. 5). Починаючи з позначки 0,32 м від рівня сучасної поверхні у квадратах А1–А2, 0,45 м – у квадраті А4, 0,8 м – у квадратах А5–А7 простежено так званий похований ґрунт, представлений чорними гумусованими суглинками (див. рис. 5). Під ним, власне і починалася материкова основа (лес). Як видно із профіля східної стінки розкопу, зокрема із експозиції залягання лесової підоснови, конфігурація схилу

в давні часи була зовсім іншою – пониження йшло не із півночі на південь, а навпаки. Ці дані, а також датуєчий рухомий матеріал – кераміка першої половини–середини X ст. – дозволяє вважати, що у слов'янський час тут була оборонна споруда – вал. Його знівельовано у пізніші часи: як у пізньому середньовіччі, так як згадані деструкції перекривають культурні нашарування, в яких значну частку рухомого матеріалу становить пізньосередньовічний посуд, так і в 70–80-х роках XX ст., коли тут побутував згаданий маслозавод. Відкриття залишків оборонного валу, який можна датувати серединою X ст. стала основними результатами пошукових робіт на городищі літописного міста, оскільки є новими важливими даними для розуміння його історичного розвитку.

Незважаючи на такі значні зміни топографії цієї ділянки городища, у розкопі віднайдено численний рухомий матеріал: вироби із заліза (цвяхи, ухналі, ножі, вістря стріл), скла (браслети, піддони), каменю (пряслиця), кістки (голка, лошила, застібка від вуздечки, амулет із зуба ведмедя), міді і бронзи (орнаментована пряжка та наперсток), значна кількість фрагментів кружальної кераміки X–XVII ст.

В північно-східному куті розкопу виявлено рідкісний об'єкт – збережений на 90 % дерев'яний підвал кінця XIV ст. (див. рис. 4; 5). Його розміри – 1,48×1,42 м, глибина – 2,65 м. Він обкладений дубовими брусами шириною 15 см і товщиною 8 см. Кожна стінка викладена із 17 таких брусів. В заповненні споруди виявлено багатий матеріал, старожитності кінця XIV–XVI ст. – цілі, майже цілі, напівроздушені та роздушені керамічні орнаментовані посудини, зокрема, горщики, збан, жарівню, миску та кахлю – разом близько 20 одиниць. Тут же знайдено половину меча із збереженим руків'ям, обшитим шкірою*, бронзовий наперсток, бритву, залізне шило, шкіряне взуття (рис. 10), шматки тканини-мішковини.

У культурному шарі розкопу I віднайдено декількасот фрагментів кружального та ліпного посуду. Як і в попередні роки досліджень, до колекції відбиралися фрагменти вінець, боковин та донець. Хронологічний діапазон їх побутування вкладається в рамки останньої чверті V тисячоліття до н. е.–XVII ст.

Глиняна маса посуду пізньосередньовічної доби щільна, з домішкою дрібнозернистого піску. Усі посудини сіроглиняні. Зауважимо, що у культурному шарі розкопу траплялися переважно невеликі фрагменти посудин цього часу. Серед них було й декілька дуже фрагментованих поливаних уламків, переважно зеленого та коричнево-зеленого кольору.

Своєрідною сенсацією в плані керамічних посудин пізньосередньовічної доби стало заповнення об'єкта. Як уже згадувалося, тут на різних глибинах, виявлено цілу колекцію керамічного посуду, зокрема, горщики, збан, жарівня і кахля (рис. 7; 8; 9). Більшість із них відреставровано.

---

* Докладніше про це див. [3. С. 144–145].

Найчисельніша група посуду – горщики. Два із них досить великі, без вух, призначалися для зберігання продуктів. Більший із них висотою 29 см (див. рис. 7, 1), менший – 26 см (див. рис. 7, 2). Діаметри вінець і донець відповідно 7,5 см і 10 см, однакові в обидвох посудинах. Вони сірого кольору, ораментовані по плічках і тулубу рельєфними горизонтальними лініями.

Інші п'ять горщиків* – для приготування їжі, значно менші, з вухами, димлені, їхня висота сягає 14–20 см, діаметри вінець – 12,5–14 см, донець 7,5–8 см. Плічка і тулуби цих посудин також декоровані рядами лінійних заглиблень. Колір коричневий, інколи з чорними плямами. Привертає увагу горщик із частково обломаними і заглаженими вінцями. Його могли використовувати як черпак (рис. 8, 1). До цієї групи посуду можна віднести і цілу пічну з квадратним отвором кахлю, яка очевидно, використовувалася як посудина. Її висота 21 см (див. рис. 8, 5). Такий посуд можна датувати кінцем XIV–першою половиною XV ст.

До другої половини XV–початку XVI ст. можна віднести другу групу посудин – збан, жарівню та миску (рис. 9).

Збан стрункої форми, висотою 31 см, діаметри вінець і денця – 11 см. Денце пряме, опуклі боковини переходять у високу пряму шийку. Вінця збана трохи відхилені назовні, мають носик. Для посудини характерна і ручка, яка скріплюється з тулубом по вінцях. Орнамент нанесено не лише по вінцях і плічках, а й на ручці. Він складається із комбінацій хвиль, рисок, та ліній. Збан темно-коричневого кольору з чорним відтінком, димлений (див. рис. 9, 1).

Не менш цікавою є жарівня. Її висота 20 см, діаметр вінець 19 см. За формою вона пласка, з вузькими вінцями, має зовнішній злам посередині тулуба. Жарівня на трьох ніжках висотою 5 см, має порожню трубчасту ручку, в яку вставлявся дерев'яний держак. Вона морена, сірого кольору, зсередини та зверху вкрита зеленою поливою (див. рис. 9, 2).

Миска висотою 13 см, діаметр вінець – 27 см, діаметр денця – 17 см. Вона морена, сірого кольору, з дещо шерехатою поверхнею. Боковини розширені до верху, потовщені, вінця відігнуті назовні. По них нанесено орнамент у вигляді хвиль, а по тулубу – у вигляді ліній (див. рис. 9, 2).

Основна ж частина фрагментів кераміки, віднайдених у розкопі I, належить давньоруському посуду.

Насамперед, це фрагменти опуклобоких кружальних горщиків. Вони широкогорлі, виготовлені із глини із незначною домішкою дрібнозернистого піску, що надає поверхні певної шерехатості. Колір посудин переважно сірий різних відтінків, хоча траплялися фрагменти коричневого чи, точніше, цеглястого кольору. Випал міцний, велика кількість горщиків редукована – дво- та тришарові у зламі, проте траплялися і фрагменти, де редукції не зафіксовано.

Горщики мали округлі масивні вінця, дуже часто з добре вираженою виїмкою під покришку. Багато керамічних фрагментів належали і горщикам,

---

* Один із них ще на реставрації.

вінця яких сформовані простим способом, зовнішня сторона косо зрізана, внутрішня – з чітко виділеним гострим виступом. Подібним до попередніх був і інший тип вінець: тут їх зовнішня сторона зрізана у формі ламаної лінії, що надавало їм більшої масивності. Віднайдено і фрагменти вінець, сформованих під прямим кутом, відхилених назовні і відтягнутих, утворюючи широку внутрішню площадку; верхній край зрізу оформлений у вигляді вертикального зубчика. Траплялися також вінця у вигляді простого заокруглення і не виділені відносно шийки. Діаметри вінець горщиків коливаються від 11 до 25 см.

Шийка цих посудин здебільшого коротка, часто циліндрична, плавно переходить до невисоких плічок. Знайдено й кілька фрагментів посудин, у яких перехід шийки у плічка був контрастним. Найбільша випуклість цих горщиків припадає на лінію переходу плічок у тулуб. Боковини конічно звужуються до дна. Діаметри денць становлять 8–14 см.

Віднайдено і декілька фрагментів горщиків, вкритих рідкою білою глиною – ангобом.

За складом керамічного тіста та профілюванням вінець побутування описаного посуду на Буському городищі можна датувати XII–XIII ст.

Інший тип горщиків, фрагменти яких відібрані з розкопу I, становлять форми, що характеризуються значною кількістю середньо- та крупнозернистого піску в керамічному тісті, нерівномірним випалом, здебільшого одношарові у зламі. Колір переважно сірий – з відтінками від світло-сірого до чорного, часом рожевого.

Траплялися фрагменти, вінця яких були з ледь помітним напливом, оформленим у нижній частині зовнішнього зрізу виступом, сильно відхилени назовні, верхня частина підтягнута і загострена. Інші ж мали добре виражений наплив із підрізкою в нижній частині, що підкреслює манжет, завдяки виступу в нижній частині окремі вінця мали заокруглений верхній край. Під час досліджень виявлено також фрагменти горщиків із вінцями у формі “правильного манжета” з вертикально зрізаним краєм.

Діаметри вінець сягають 11–21 см. Найбільша випуклість припадає на середину посудин, від якої боковини конічно звужуються до дна. Діаметри денць – 6–14 см.

Описані форми посуду є ранішими у Бужеську і за своїми якісними характеристиками можуть датуватися серединою X–першою половиною XI ст.

Окремі горщики обох згаданих хронологічних періодів були орнаментовані. Особливістю кераміки XII–XIII ст. є рельєфні лінії на плічках. Всі інші елементи, зокрема, хвилю використовували в одиничних випадках. Для ранішого періоду також характерні врізні лінії і хвилі.

В колекції кераміки з розкопу I можна виділити й фрагменти посудин, що відрізняються за складом керамічної маси. Вони виготовлені з так званої каолінової глини.

У похованому ґрунті, рідше в перевідкладених прошарках, віднайдено певну кількість ліпного посуду культур лінійно-стрічкової кераміки (останньої чверті V тисячоліття до н. е.) та маліцької (першої половини IV тисячоліття до

н. е.), лежницької групи культури ранньоскіфського часу (VII–VI ст. до н. е.) та черняхівської культури (III–IV ст. н. е.)^{*}.

Окрім керамічних знахідок, в розкопі I віднайдено вироби слов'яно-руського часу із заліза, скла, каменю, кольорових металів, кістки та рогу.

Колекція залізних виробів нараховує 13 екземплярів, серед яких – цвяхи, ухналі, ножі, вістря стріл, ручка від скриньки (?), шило, бритва, частина меча.

Два цвяхи мають довжину 13 і 18 см, підквадратні в перетині.

Серед трьох ухналів – один добре збережений (довжиною 10 см), два інших – дуже пошкоджені корозією.

Більший із ножів має обломаний черенок (довжиною 9 см), інший, маленький, зберігся майже повністю.

Одне із вістер стріл – бронебійне, черешкове (довжиною 7,2 см), друге – ромбовидне, втульчасте, довжиною 5,5 см.

Ручка від скриньки (?) має одне обломане вушко.

Довжина фрагмента шила – 5 см.

Бритва збереглася на довжину 9,5 см. З однієї сторони на ручці бритви збереглася частина її обкладок, виготовлена з жовтого металу і приклепана трубчастою заклепкою способом розвальцювання.

Частина меча – знахідка сезону. Його лезо, обрубане ще в давнину, має збережену довжину 25 см. Руків'я збереглося повністю. Його дерев'яні накладки обшиті товстою шкірою, на якій збереглися сліди від обмотки дротом. Загальна довжина знахідки – 45 см.

Вироби із каменю представлені чотирма пряслицями. Одне із них – невелике, бочковидне сланцеве. Три – біконічні (два сланцеві, одне мергелеве). Одне із сланцевих вирізане вручну, всі інші виготовлені на токарному верстаті.

Вироби з кольорових металів представлені мідною дугоподібною пряжкою, ймовірно від кінської вуздечки. Знахідка повністю збережена, орнаментована насічками на лицевій дугоподібній частині (рис. 11, 4). Бронзовий наперсток з діаметром отвору 15 мм прикрашено спіральною лінією із насічок у техніці чеканки (див. рис. 11, 2).

Вироби із скла – це два фрагменти браслетів. Вони виті, синього кольору. Довший із них – один із кінців браслета, із розплесканим завершенням довжиною 3 см. Менший довжиною 2,2 см.

Найчисельнішу групу знахідок (25 екземплярів) представляють вироби і заготовки з кістки. Серед них виділяються два артефакти. Перший – дуже тонкої роботи фігурна невелика застібка від вуздечки з підовальним отвором (див. рис. 11, 3). Його довжина 4 см. Другий – амулет із ведмежого зуба (див. рис. 11, 1). Має акуратно висвердлений отвір, з фасками з обидвох сторін, зроблений гострим предметом, може ножем і шилом, але не свердлом. Його діаметр 3 мм. Довжина знахідки – 8,5 см.

---

* Усі матеріали нео-енеолітичного часу опрацьовані за допомогою наукового консультанта експедиції В. М. Коноплі, за що йому висловлюємо щирі подяку.

Знайдено п'ять проколок. Три із них повністю збережені. Серед них виділяється одна довга, дуговидна, відшліфована до блиску, довжиною майже 13 см. Два інші знаряддя пошкоджені.

Лоцила представлені чотирма екземплярами. Всі вони пошкоджені. Найбільша збережена довжина одного із них – 25 см.

Довжина фрагмента швайки для плетіння сітей – 7 см, частини голки – 2,7 см.

Решта кістяних знахідок – це заготовки, кістки з явними слідами обробки (різання, стругання) та знахідки невідомого призначення. Серед них виділяється частина рогу оленя. Один кінець його акуратно обрізаний і оброблений ножем, другий – частково надрубаний і обломаний. Довжина знахідки 22 см.

Під час досліджень в культурному шарі виявлено й численні кременеві артефакти, що репрезентують добу пізнього палеоліту – поздовжня пластина, кінцевий скребок, два серединні різці. Крім того, віднайдено цілу колекцію кременевих артефактів, культурно-хронологічна приналежність яких з огляду на багат шаровий характер пам'ятки, проблематична. До неї увійшли нуклеуси, однобічно ретушовані пластини та їх частини, двобічно ретушовані пластини та їх частини, пластини та їх січення з поперечно-ретушованими кінцями, різці, вкладні серпів із кутовою заполіровкою, кінцеві скребки, однобічно та двобічно ретушовані відщепи, розтирачі, відбійники*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Довгань П. М. Буський археологічний комплекс: стан та перспективи дослідження // Вісник Інституту археології. – 2008. – Вип. 3. – С. 136–195.
2. Довгань П. М. Звіт про науково-дослідну роботу “Археологічні дослідження центральної частини городища літописного Бужська” // Наук. архів Інституту археології ЛНУ ім. Івана Франка.
3. Довгань П. М., Рак Т. О. Меч з городища літописного Бужська // Вісник Інституту археології. – 2010. – Вип. 5. – С. 170–175.
4. Конопля В. М., Довгань П. М., Стеблій Н. Я. Пам'ятки доісторичного часу Буська та його околиць // Вісник Інституту археології. – 2010. – Вип. 5. – С. 93–134.

---

* Докладніше про це див. [4. С. 100–107].

	вали		сірі гумусовані суглинки Шар I
	розкоп (його номер і рік проведення)		материкова глина Шар II
	шурф		сірі гумусовані суглинки Шар III
	напрямок на селище		посоловий ґрунт Шар IV
	продовження розкопу		материк
	умовний репер		лес (материк)
	ридень сучасної поверхні		

Умовні позначення.

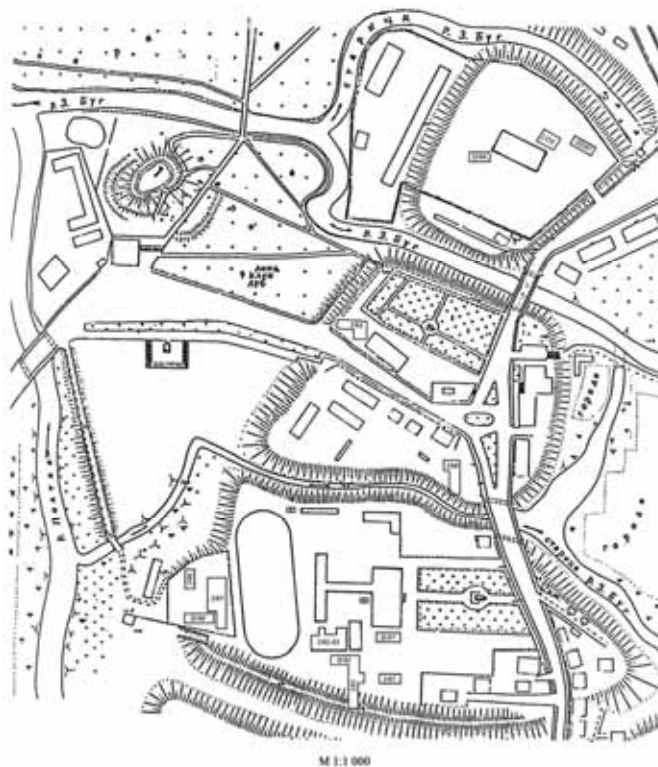

Рис. 1. Інструментальний план городища в м. Буську (За М. Филипчуком). М : 1 000.

Рис. 2. Розкоп І. Робочий момент. Вигляд з північного заходу.

Рис. 3. Розкоп І. Загальний вигляд із півдня.

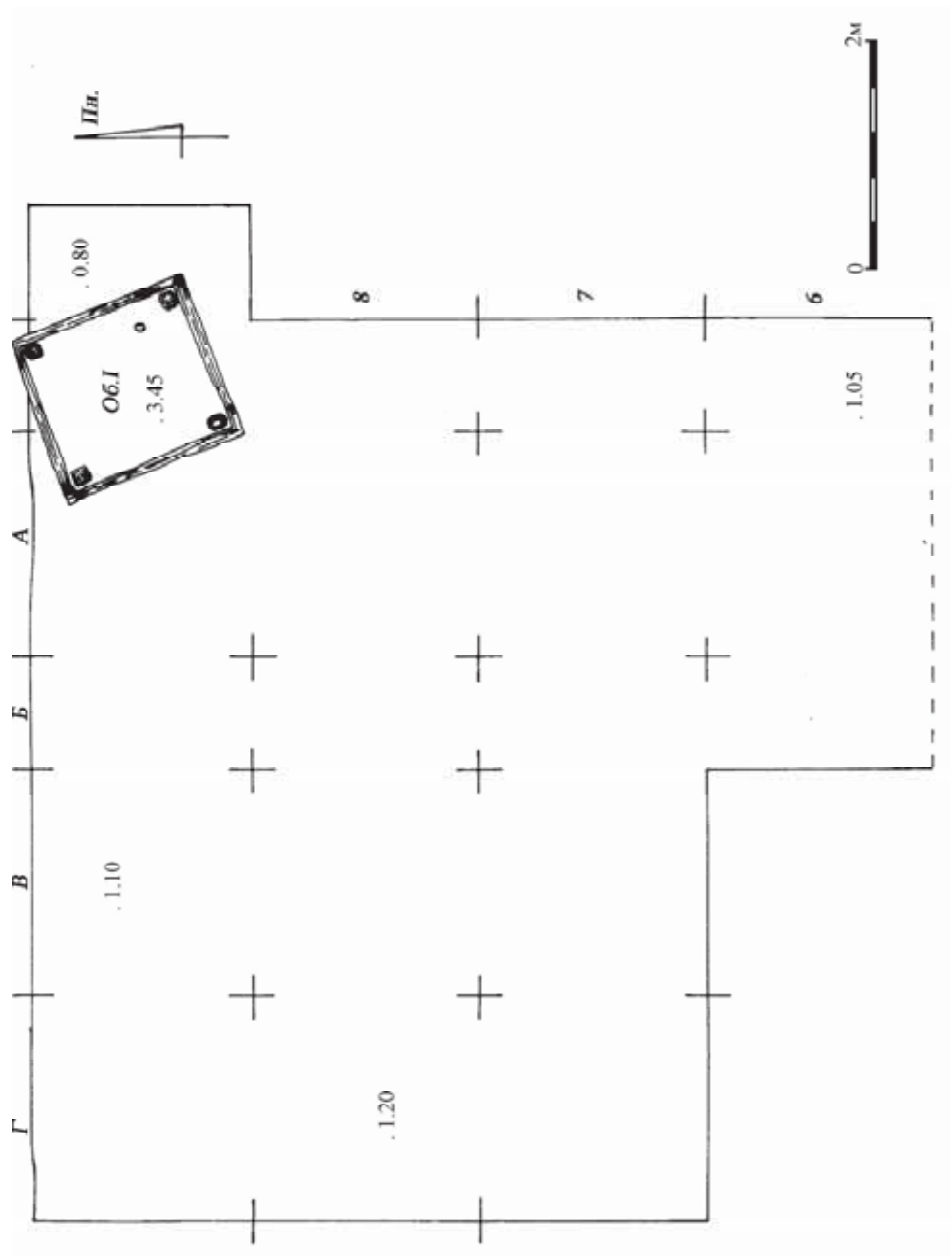

Рис. 4. Загальний план розкопу I.

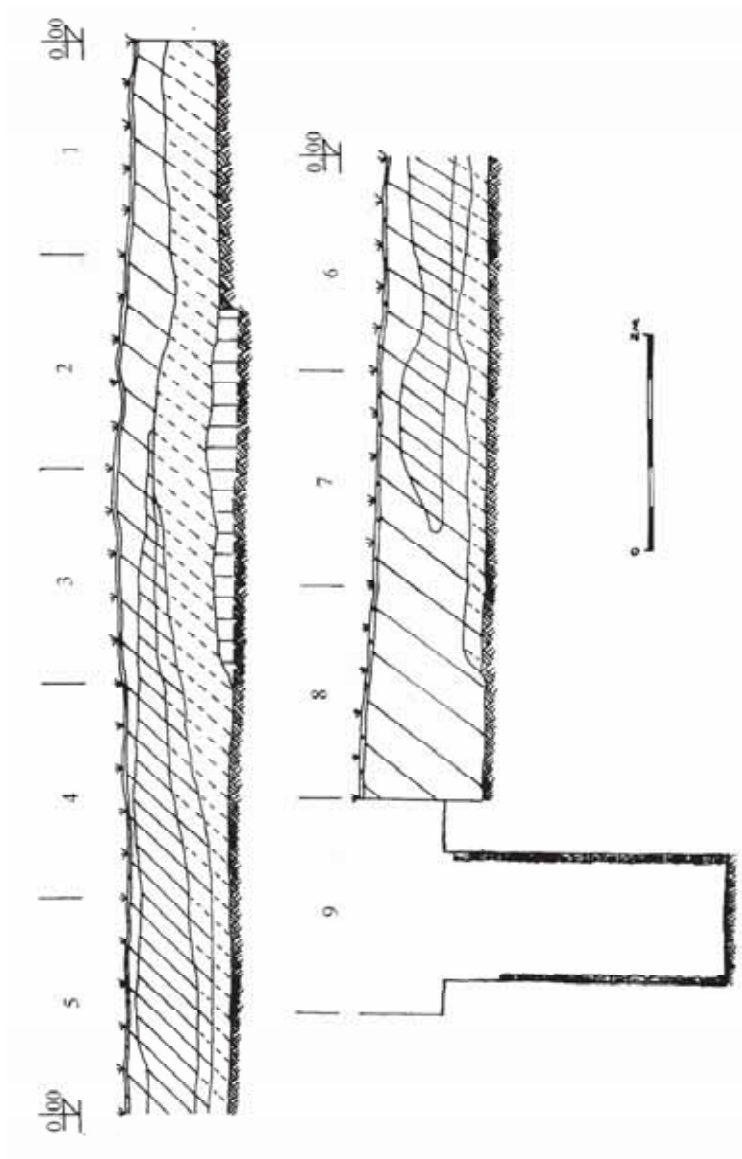

Рис. 5. Стратиграфія східної стінки розкопу I.

Рис. 6. Об'єкт І. Підвал.

1

2

Рис. 7. Горщики із заповнення об'єкта І.

1

2

3

4

5

Рис. 8. Посуд із заповнення об'єкта I.

1

2

3

Рис. 9. Посуд із заповнення об'єкта І.

Рис. 10. Залишки шкіряного взуття із заповнення об'єкта I.

Рис. 11. Знахідки із культурного шару розкопу I (1, 3, 4) та заповнення об'єкта I (2).

**ИССЛЕДОВАНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ ПЛОЩАДКИ
БУСКОГО ГОРОДИЩА В 2009 г.**

П. М. Довгань

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, e-mail: pdovgan@ukr.net*

Освещены результаты исследовательских работ в южной части центральной площадки городища летописного Бужска. Охарактеризованы найденные объекты – остатки оборонительного вала середины X в. и почти полностью сохранившееся деревянное сооружение конца XIV–начала XV вв. (подвал), а также движимый материал.

Ключевые слова: летописный Бужск, городище, культурный слой, вал, деревянное сооружение, меч, амулет, позднесредневековая посуда.

INVESTIGATIONS ON THE CENTRAL YARD OF BUSK HILLFORT IN 2009

P. Dovhan

*Ivan Franko Lviv National University
Universytetska St. 1, Lviv, 79000, e-mail: pdovgan@ukr.net*

The results are presented of investigations on eastern side the central yard of ancient hillfort Busk. Some objects are described. Its mainly artifacts and remains of defensive rampart of mid 10th century as well as of totally unearthed wooden cellar structure of late 14th-15th centuries.

Key words: Ancient Busk, hillfort, cultural layer, rampart, wooden structure, sword, amulet, Late Medieval ceramics.

Стаття надійшла до редколегії 17. 02. 2011

Прийнята до друку 28. 04. 2011